

BARKAMOL SHAXSNI SHAKLIANISHIDA OILA MUHITI TA'SIRI

Astanova Gullola Asatullayevna

Samarqand viloyati Oqdaryo tumani

MMTBga qarashli 22-sonli umumiy o'rta ta'lim

maktabining amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oila uning jamiyatda tutgan o'rnini, bola tarbiyasida oilaning va ota-onaning vazifalari, ota-onaning bir-biriga munosabati, oilada kattalarning muomala madaniyati, tarbiya jarayonida bolaning shakllantirishi va rivojlantirishida oilada bolani tarbiyalashda uchraydigan xatoliklarni oldini olish haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Oila, ota-ona, farzand, bola tarbiyasi, oilada o'zaro hurmat, ta'lim, tarbiya, axloq muhit, ma'naviyat

Oila – bu jamiyatning eng muhim ijtimoiy institutlaridan biri bo'lib, u farzand tarbiyasining boshlang'ich va eng ta'sirchan manbasi hisoblanadi. Inson hayotidagi dastlabki bilim, ko'nikma va qadriyatlar aynan oila bag'rida shakllanadi. Bola go'daklikdan boshlab oilaviy muhitda tarbiyalanadi va u yerda olgan saboqlar butun hayoti davomida uning shaxsiyati, xulqi va dunyoqarashiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Farzand hayotining asosiy qismi oilada kechadi. Shu sababli, oilaning tarbiyaviy roli beqiyosdir. Hech qanday tashqi tarbiya vositasi – maktab, ommaviy axborot vositalari yoki boshqa institutlar – oila qadar chuqur va keng qamrovli ta'sir ko'rsata olmaydi. Bola maktabga borgan paytida, u allaqachon o'zining shaxsiyati, axloqiy qarashlari va ijtimoiy xulq-atvorining dastlabki shakllanish bosqichini o'tagan bo'ladi.

Oiladagi tarbiya ikki tomonlama – ijobiy va salbiy yo'nalishda bo'lishi mumkin. Bola uchun eng yaqin, mehribon va ishonchli insonlar – bu ota-ona, buvi, buva, opa-aka va boshqa yaqin qarindoshlardir. Aynan ular bolaga mehr, g'amxo'rlik, e'tibor va hayotiy ko'rsatmalar orqali ijobiy tarbiya beradi. Biroq oilaviy muhitdagi nizolar, befarqlik, zo'ravonlik yoki noto'g'ri axloqiy yo'nalishlar salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois, oilaning ijtimoiy-psixologik muhitini to'g'ri shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Oila – bu kichik jamoa bo'lib, unda har bir a'zo o'z o'rniga, mas'uliyatiga ega. Tarbiyaning samarali bo'lishi uchun oilada mehr-oqibat, o'zaro hurmat, ma'naviy yaqinlik va bog'liqlik muhitini yaratish zarur. Ayniqsa, ota-ona va bola o'rtasidagi samimiy aloqalar, qalban yaqinlik va ishonchli munosabatlar bolani to'g'ri yo'lga yo'naltirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Farzand tarbiyasida eng muhim jihatlardan biri – ota-onaning mas'uliyati va faol ishtirokidir. Tarbiya hech qachon o'z holiga tashlab qo'yilmasligi lozim. Ayniqsa, bola

katta yoshga kirib, mustaqil fikrlay boshlaganda, uni yolg'iz qoldirish – katta xatodir. Bola oilada ilk bor hayotiy tajriba orttiradi, atrofdagi voqealarni kuzatadi va turli vaziyatlarda o'zini qanday tutishni o'rganadi. Shu sababli, farzand tarbiyasida oilaning ijobiy ta'sirini kuchaytirish, salbiy omillarni esa kamaytirish har bir ota-onaning muhim vazifasidir. Buning uchun esa oiladagi ichki ijtimoiy-psixologik omillar, axloqiy qadriyatlar va tarbiyaviy yondashuvlar aniq belgilanib, ongli ravishda amalga oshirilishi kerak. Farzand tarbiyasida eng muhim jihatlardan biri – bolaga berilayotgan saboqni hayotiy misollar bilan mustahkamlashdir. Har qanday nazariy bilim, agar u amaliyotda o'z aksini topmasa, bola ongida chuqur o'rnashmaydi. Shuning uchun bola kattalarning aytgan gaplarini nafaqat eshitishi, balki ularning kundalik hayotidagi xatti-harakatlarida ham bu gaplarning tasdig'ini ko'rishi zarur. Masalan, bola ota-onasidan har kuni “yolg'on gapirish yaramaydi” degan tarbiyani eshitadi. Biroq, agar ota-ona o'zi sezmagan holda o'rtog'iga telefonda yolg'on gapirsa yoki bolaga va'da berib, keyin bajarmasa, bu bolada ichki ziddiyat tug'diradi. U kattalar aytgan bilan qilgan ish bir-biriga mos kelmasligini anglaydi va bu esa tarbiya samaradorligiga putur yetkazadi.

Har bir ota-ona farzandida o'zining davomchisini ko'radi. Farzandining o'zi orzu qilgan, jamiyatda munosib o'rin egallagan, komil inson bo'lishini istaydi. Biroq bu yo'lda ota-onalar o'z qarashlarini emas, balki bola manfaatini birinchi o'ringa qo'yishlari lozim. Har qanday qaror bolaga qanday ta'sir ko'rsatishini chuqur anglab, uni bolaga foydali tarzda qabul qilish muhimdir. Kattalar bilan bolalar o'rtasidagi sog'lom muloqotni yo'lga qo'yishda quyidagi tamoyillarga amal qilish zarur:

1. **Bolaning tabiiy holatini qabul qilish** – Har bir bola o'ziga xos, o'z qiziqishlari va ehtiyojlariga ega. Uni boshqalar bilan solishtirish o'rniga, mavjud holatini tushunish va shundayligicha qabul qilish kerak.
2. **Bola ko'zi bilan qarash** – Kattalar bolalarning muammolarini o'z nigohi bilan emas, bola dunyoqarashi orqali ko'rishga harakat qilishi kerak. Bu ularning his-tuyg'ularini to'g'ri anglashga va to'g'ri yondashuv topishga yordam beradi.

Ota-onalar farzandlari yaxshi o'qib, a'lo baholar olib, namunali xulq ko'rsatishini istaydi. Ammo agar bola bu talab va umidlarni qondira olmasa, uni tanqid qilish yoki undan yuz o'girish emas, balki sabr bilan tushunish va qo'llab-quvvatlash kerak. Aks holda, bola o'zini qadrsiz, keraksiz his qila boshlaydi va ota-ona bilan bo'lgan munosabat sovuqlashadi.

Tarbiyada muhim narsa – bu doimiy muloqot, samimiy aloqalar va o'zaro tushuncha. Bola mehr va ishonch muhitida tarbiyalansa, u mustaqil, mas'uliyatli va sog'lom fikrlovchi shaxs bo'lib voyaga yetadi. Oiladagi noto'g'ri tarbiya uslublari ko'pincha bolaning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ota-onaning mehridan benasib qolgan yoki o'z fikrlari inobatga olinmaydigan bola asta-sekin ularning samimiyligiga ishonmay qo'yadi. Ayrim oilalarda bolalarning fikri e'tiborga olinmaydi, ota-ona ularning hissiyotlariga befarqlik bilan qaraydi. Natijada bola o'zini

keraksiz, ortiqcha deb his eta boshlaydi. Bunday holatlar ichkilikka berilgan oilalarda ko'p uchrasa-da, ba'zan tashqi tomondan tinch va farovon ko'ringan oilalarda ham uchrab turadi. Masalan, kutilmagan farzand tug'ilishi yoki ota-onaning bolaga nisbatan tashqi ko'rinishi sababli salbiy munosabati (masalan: onaning o'zini chiroyli, farzandini esa hunuk deb hisoblashi) befarqlikka olib keladi.

Oilaviy tarbiyada keng tarqalgan xatoliklardan yana biri – bu ota-onaning haddan tashqari obro' talab bo'lishi va hukmronlikka intilishidir. Bola har bir qadamda nazorat ostida bo'lsa, u mustaqil qaror qabul qilishni o'rganmaydi. Bunday oilaviy muhitda bola ichki ishonch va erkinlikdan mahrum bo'ladi, faqat buyruqqa bo'ysunadigan, itoatkor, biroq passiv shaxsga aylanishi mumkin. Bola o'z fikrini bildirishdan cho'chiydi, tashabbus ko'rsatmaydi, o'z kuchiga ishonmay qoladi. Shuningdek, bolalarning haddan tashqari erka bo'lib ulg'ayishi ham katta tarbiyaviy muammo sanaladi. Ba'zida ota-onalar bolalarga yetarlicha talab qo'ymaydilar, ularning o'rniga hamma ishni o'zlari bajarishga odatlanadilar. Bu esa bolaning mehnatga bo'lgan qiziqishini so'ndiradi, mas'uliyat hissini rivojlantirmaydi. Natijada bola hayotiy muammolarni mustaqil hal qila olmaydigan, loqayd va befarq inson bo'lib voyaga yetadi. Yana bir muhim tarbiyaviy muammo – bu oilada yagona, izchil tarbiya yo'lining yo'qligidir. Agar oiladagi katta yoshli a'zolar – ota, ona, buva yoki buvi – bolaga nisbatan turlicha qarash va talablarni ilgari surishsa, bola qarama-qarshi fikrlar o'rtasida adashadi. Bu esa bolada ikkiyuzlamachilik, xushomadgo'ylik, yolg'onchilik kabi salbiy fazilatlarining shakllanishiga sabab bo'ladi.

Oilada bolaning sog'lom shaxs sifatida shakllanishi ko'p jihatdan oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarga bog'liq. Ota-onaning o'zaro hurmatga asoslangan, mehribon munosabati, bolalar bilan samimiy aloqa o'rnatilishi, tartib-intizomning mavjudligi, mehnatga va ijtimoiy hayotga ijobiy munosabat – bularning barchasi farzand tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, ota-onaning bir-biriga bo'lgan munosabati bolalar uchun o'rnak bo'lib xizmat qiladi. Oila ichida muomala madaniyati – kattalarga hurmat, kichiklarga e'tibor, o'zaro mehr-muhabbat, ayniqsa ayollarni e'zozlash kabi qadriyatlar mustahkam o'rnatilishi kerak. Bu fazilatlar odatga, hayotiy qoidaga aylangandagina bola ma'naviy jihatdan yetuk, tarbiyali shaxs bo'lib ulg'ayadi. Bolalarga onani hurmat qilishni, unga mehribon bo'lishni o'rgatish otaning muhim vazifasi. Odatda o'g'il bola otasiga, qizlar esa onasiga o'xshashga, ulardagi yaxshi xislatlarni o'ziga singdirishga harakat qiladi. Ota ham, ona ham, bolani tarbiyalashga o'z xissalarini qo'shadilar. Ona g'amxo'r, mehribon, ko'ngilchan bo'lsa, ota – kuch qudrat, jasurlik, qattiqqo'llik, bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishi uchun qayg'ursa, ona – yurish -turish, muomala, xis to'yg'u, nafosat uchun tashvishlanadi. Ota-onalar bolaning aqliy, axloqiy jismoniy kamoloti uchun baravar javobgar, chunki, ularning birdan -bir maqsadi shaxsni tarbiyalashga qaratilgandir. Bola shaxsini shakllanishida sog'lom oilaviy muhit katta ahamiyatga

egadir. Oilada ota –onalar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, ishonch va vafo –sadoqat bolalar quvnoq, xushchaqchaq o‘sislariga, normal tarbiyalanishlariga, xonadonda sog‘lom muhit yaratilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Oila a’zolari bir-birlari bilan hurmatini o‘rniga qo‘yishlari, bir –birlari uchun jon kuydirishlari, yaxshi munosabatda bo‘lishlari kerak. Oilada hamisha samimiyat va ko‘tarinki rux hukmron bo‘lsa, oila a’zolarining kayfiyatiga ijobiy ta’sir etadi. Qaysi oilada noxaqlik, qo‘pollik, do‘q po‘pisa, asabiylik, hukmron ekan, unda xalovat ham bo‘lmaydi. Oiladagi arzimagan janjal ham dastavval bolalarning psixik xolatiga ta’sir qiladi, ularda yomon odatlarxosil bo‘lishiga olib keladi. Bolalar ulg‘aygach, ular ham qush uyasida ko‘rganini qiladi qabilida ish tutishadi.

Xulosa qilib aytganda oilada ota –ona bir –birini hurmat qilishi, farzand oldida oilaviy nizolarni keltirib chqarmasligi, iloji boricha bola yo‘q vaqtida o‘zaro nizolarni bartaraf etishlari shart. Bolaning o‘sib-ulg‘ayib borishida oila muhiti, ota –ona, kattalarning ozaro munosabati, atrof –muhit juda katta ta’sir qiladi. Oiladagi totuvlik, hamjixatlilik, o‘zaro hurmat va yordam, shirinsuxanlilik, mehnatsevarlilik va to‘g‘rilik bolaga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurauf Fitrat. “Oila va oilani boshqarish tartiblari” Toshkent.: 1999 yil.
2. Otavaliyeva O‘, Irisboeva M. “Oilaviy tarbiyada milliy qadriyatlardan foydalanish” Samarqand.: 2009 yil
3. To‘raeva O. “Oilada bola tarbiyasi”. Toshkent.: 1999 yil
4. Ochilov Safo “Mustaqillik ma’naviyati va tarbiya asoslari” Toshkent.: 1995 yil.
5. Inomova M. “Oilada bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish” Toshkent.: 1995 yil.